

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов

Относно обявения конкурс за присъждане на академичната длъжност „Професор“, професионално направление 2.2. История и археология (Средновековна българска археология), област: висше образование 2. Хуманитарни науки при Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, с единствен кандидат, доц. д.и.н. Стела Милчева Дончева

Конкурсът е обявен съгласно изискванията на чл. 29а от ЗРАСРБ и с решение на Факултетния съвет на Факултета хуманитарни науки (Протокол No ФД-02-12/12/18.06.2021 г.) в съответствие с чл. 80, ал. 1 и ал. 2 от Правилника за развитието на академичния състав в Шуменския университет “Епископ Константин Преславски”. Конкурсът е обявен в Държавен вестник бр. 40/14.05.2021 г.

1. Кратко представяне на кандидата

Достатъчно добре познавам колегата доц. д.и.н. Стела Дончева от периода на работата ѝ в РИМ Шумен и като член на екипа проучващ т. нар. „Вътрешен град Преслав“. По това време проучвах с моя екип т. нар. „Църквата на чъргубиля Мостич“. Нейният подход при проучване впечатляваше с много добрите познания в областта на християнската архитектура, което се дължи най-вече на познанията придобити в Професионалната гимназия по строителство, архитектура и геодезия в гр. Шумен и не на последно място в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, завършвайки магистратура по Теология.

Доц. д.и.н. Стела Милчева Дончева притежава изискуемия ценз за допускане до обявения конкурс. Депозирана е молба за участие и са предоставени съответните материали в определения срок. Преглеждайки документацията по процедурата на конкурса заявявам, че няма допуснати нарушения. От биографичната справка съдим за нейната много активна творческа и научна дейност. Родена е на 17 май 1972 г., завършва средното си образование в Професионална гимназия по строителство, архитектура и геодезия в гр. Шумен; висше образование в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ – през 1996 г. магистратура – Български език и История, през 2002 г. – магистратура по Теология. През 2000 г. получава образователната и научна степен „доктор“ с дисертационен труд на тема: „Принципи и интерпретация на плановата и обемна реконструкция на кръстокуполните църкви във

Велики Преслав". През 2002 г., след спечелен конкурс, е назначена за научен сътрудник II ст. и завеждащ отдел „Средновековна археология“ в РИМ гр. Шумен и НИАР „Шуменска крепост“. От 2006 г. е гл. асистент, а от 2011 г. е доцент по средновековна археология във Филиала на НАИМ при БАН в гр. Шумен. От 2015 г. е ръководител на Филиала. През 2020 г. придобива научната степен „доктор на науките“ с дисертационен труд на тема: „Производство на художествен метал в ранносредновековна България (по данни от находките)“. От 2002 г. участва активно в археологически разкопки на Вътрешния град на Преслав. От 2004 г. в продължение на няколко години проучване е извършена пред ново предизвикателство, проучване на производствените центрове за художествен метал (Надарево, Новосел и Златар) недалеч на столицата Велики Преслав. Богатият и разнообразен материал предоставя възможност за изследване в авторитетни институти в чужбина. От българска страна доц. д.и.н. Стела Дончева е ръководител на международни проекти, съвместно с колеги от Института за ядрени изследвания Atomki в Дебрецен.

2. Описание на представените материали

Представеният от доц. д.и.н. Стела Дончева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, и включва всички необходими и изискуеми документи съгласно ЗРАСРБ и Правилника на университета. Същите материали са представени на електронен носител.

3. Съответствие с минималните национални изисквания

Изискуемата вече справка за научната дейност на кандидата по наукометрични показатели е изготвена точно и показва пълно покриване на формулираните по чл. 2б на Закона за развитието на академичния състав в Република България по чл. 1а, ал. 1 и приложението към него (Област 2. Хуманитарни науки. Таблица 1) на Правилника за прилагането му. Ст. Дончева е със защитена дисертация за доктор и дисертация за доктор на науките (показатели 1 и 2). В конкурса участва с общо 80 публикации, от които три монографии. Така след сумирането на крайния резултат се оказва, че доц. д.и.н. Ст. Дончева участва в конкурса с общо 1428 точки (от изисквани 550), което покрива минималните национални изисквания за заемането на тази длъжност.

4. Аналитична характеристика на научната дейност на кандидата

Както сама определя насоките на научните си занимания през годините след получаване на званието доцент, колегата Стела Дончева работи главно в две тематични научни направления, които на пръв поглед са доста разнопосочни, но всъщност

показват трайност и последователност в нейните интереси. Едното от тях е свързано с култовата архитектура и ритуал (от езическия и християнския период - № 4-10), а другото изследователско поле е свързано с производство и технология на художествения метал през Средновековието (предмети към групата „малката пластика“ - № 1-3; 11-70), което тя разглежда като функционална част от религиозно-църковния живот на средновековното общество. Другото изследователско поле, в което са нейните публикации, е обърнато към нумизматиката и сфрагистиката (№71-80). Забележителен е интересът на доц. д.и.н. Стела Дончева към култовата архитектура от „езическия“ и християнския период в Средновековна България. Тя дръзна да се впусне в тази проблематика след такива изследователи като Кр. Миятев, Н. Мавродинов, В. Мавродинова, Ст. Бояджиев, Н. Чанева-Дечевска, Юлий Фърков, Н. Тулешков. Благодарение на своята теоретична подготовка в областта архитектурата и християнска археология, и опората на арх. Ст. Бояджиев, вещ познавач и на култовата архитектура, тя успя да превъзмogne подводните камъни и да заеме място в тази сложна проблематика. С увереност на база личните ѝ наблюдения над математическите зависимости и геометричните отношения в градежите на храмовете от ранното средновековие, тя устияновява овладяване и приложение едновременно на принципите на пропорционалност и модулни отношения. Постоянната пропорция на тази система образува низходяща или възходяща прогресия, която свързва в едно всички елементи на сградата – от най-големите до най-малките. Основен планировъчен и конструктивен модул при построението е вътрешната ширина по отношение на която се изразяват с прости числа основните елементи на сградата. Така архитектурното пространство се включва в архитектурния обем, а пропорцията – в съразмерността (№ 4, 6,7, 8, 9.). Паралелно с това доц. Стела Дончева се докосва и до развитието на литургичната практика през различните периоди от историята на Църквата и влиянието ѝ върху храмовата архитектура - от базиликата до разнообразието в кръстополните храмове и връзката с институцията на владетеля. Този процес е значително по-сложен и е необходимо да се проследи индивидуалността в подхода на по-широка основа по отношение усложняването на литургичната практика.

Паралелно с християнската храмова архитектура тя разглежда и храмовете от езическата епоха в Мадара, Плиска, Преслав, Дръстър (№ 5), но е пропуснала „кръстовидната“ сграда под презвитерия на „Голямата“ базилика в Плиска, която има точни паралели по отношение на планировката и оформлението с архитектурни комплекси с кръстообразни съоръжения в Средна Азия от края на IV-III в пр. Хр. до III

– VII в. сл. Хр., които са разположени на територията на Таласката долина (Чоль-тебе, Кзыл-Кайнар-тобе), северните склонове на Каратау (Актобе) и в Южен Казахстан (цитаделата на древен Ясъ-Туркестан- (Культобе). Паметниците са определени като храмове на Слънцето на сармато-аланските племена.

Много сполучливо са представени графичните и триизмерни реконструкции и на открития през последните години храмов комплекс в източната част на античния Абритус (№ 7). Този комплекс, датиран в края на X в., непосредствено след 971 г., се състои от голяма трикорабна едноапсидна базилика с триделен притвор и атриум, от малка базилика, разположена северно от големия храм и от три междинни помещения, разположени между двете базилики. Установено е, че проектирането и изграждането на комплекса са осъществени на едновременно.

Проучванията на доц. Стела Дончева върху средновековната българска култура са многопосочни, но най-съществените ѝ приноси са съсредоточени в няколко главни области – същността и ролята на българското средновековно ювелирство, благодарение на откриването на калъпи и матрици, които са основата на производството на изделия от метал по това време. Паралелно с това тя докосва и разглежда въпроса за влиянието в контекста на взаимоотношенията Изток – Запад през Средновековието и ранната старобългарска традиция. Те обхващат различни аспекти на изследователската дейност – издирване на исторически свидетелства и извороведски проучвания, в цялостно проследяване на онаследяване традицията на майсторите – ювелири чрез техните произведения и достигнали до нас инструментариум (№ 1). Примерите не са много, но достатъчни, което заедно с неocenимата и важна информация, която всеки един предмет носи, е достатъчно основание да се предприеме едно такова изследване.

Най-значителната медиевистична изследователска проблематика, представена от **Doncheva, S.** *Metal Art Production in Medieval Bulgaria. Jewelry craftsmanship in Bulgaria at the Middle Ages.* Lambert Academic Publishing, 2012, 161 pp. Saarbrücken (№ 2) е свързана с най-ранния период от развитието на ранносредновековното металопроизводство. Ще добавя, че това монографично изследване надгражда предишни научни приноси на автора в сферата на ранносредновековното металопроизводство, в която научна област доц. Дончева се е утвърдила с водещата си роля през последните 15 години. Свидетелство за това са отбелязаните в рецензията реализирани международни проекти и приложените публикации по темата на български, руски и английски език – 20 на брой, сред които и три монографии. В тях са разгледани различни засегнати и в монографията проблеми, с което се оформя група

предварителни изследвания, за да се достигне до голямото обобщение, предложено в нея следвайки очевидно добре премислена изследователска програма. В този смисъл, спокойно мога да отбележа, че качествата на това изследване илюстрират способността на доц. Стела Дончева да намира нови и важни научни теми за осмислянето на сложната епоха на много динамични обществени и културни процеси през десетото столетие в България, да ги изследва, анализира и да прави значими изводи. Представените за рецензиране публикации са ярко отражение на научните дирения и постижения на авторката в нашата и чуждестранна литература в тази област. Въпреки, че това изследване да не обхваща цялото ранносредновековно металопроизводство, а само на коланни гарнитури от тези три производствени центъра, хронологическите рамки на ранносредновековна България, и само малък отрязък от нейното историческо битие в първата половина и средата на X в., големият брой находки (над 3 000) правилно е оценен като достатъчно „сигурен ориентир за очертаване на общите тенденции в производството на метални изделия през този период" (с. 14 и сл. стр.). Особено значимо постижение е реалният, а не само заявен, както често се случва, интердисциплинарен подход. Уместно е да отбележа, че комбинирането на методи от разнообразни области на хуманитарното и на техническото знание изисква разностранна подготовка, ориентиране и ползване на разнородна литература, както и задълбочени познания по археология, история, химия, физика, металознание и минно дело, които определено не са по силите на всеки занимаващ се с наука. Стела Дончева е успяла да се справи с това предизвикателство и да балансира умело и с еднакъв професионализъм във всяко от тези направления.

Не мога да пропусна факта, че чрез това, без преувеличение, фундаментално, новаторско и с изключително стойностни резултати изследване, доц. д.и.н. Стела Дончева пристъпи към първото по рода си у нас проучване на елементния състав на избрани археологически образци по т. нар. PIXE-метод, което спомага да съпостави с елементния състав на рудни разработки и така да установи произхода на метала, който тя справедливо свързва с Бургаско-Странджанските рудни полета. Този интердисциплинарен подход за данните за състава на използваните метали са абсолютно нов източник за средновековното производство и позволяват да се пристъпи към изводи, които са важни за различни страни от средновековния живот по нашите земи като междурегионални контакти, търговски връзки, регионалната икономика и др. Не по-малко приносни са заключенията и за отделните технологични етапи и свързаните с тях инструменти и съоръжения. Те се вписват в модерното и развиващо се

изследователско поле, свързано с изучаването и реконструирането на древните техники и технологии и със засилен световен интерес към проекти в областта на експерименталната археология, широко практикувана в Русия, Германия и др. Не на последно място по важност са заключенията на доц. Стела Дончева за липсата на директна връзка между развито металопроизводство и териториална близост до суровинна база, на свободната търговия с материали и с готови продукти, за високата организация и масовото серийно производство, за сериозни познания на леярите за физическите свойства на металите и сплавите, основаващи се на практически опит и предаването на занаятчийските традиции и възможностите да им влияят и променят при желание, да контролират производството.

Текстът е обогатен с разнообразен изобразителен материал, показващ типологичното многообразие на находките – 30 реконструкции на колани и 33 реконструкции на конски амуниции; множество таблици и графики с резултати от детайлния анализ на отделни и групи изделия от трите производствени центъра.

Разгледаните коланни гарнитури са важни, не само защото разкриват голямото разнообразие, изобилието на орнаменти при българските колани, но защото са добре датирани – в X в. и служат за датиране на различни паметници и предмети, намерени с подобни на тях и в други наши селища и предоставят възможност да се свържат с различни воински и светски длъжности (№ 11, 13, 31, 53, 54, 64).

Изключително ценни са няколко статии, в които на широка сравнителна основа е разгледан репертоарът от намерените в тези центрове или в различни пунктове на страната материали, свързани с производство на художествени изделия – калъпи и оловни модели от Новосел и Златар (№ 16, 64, 69), бронзова матрица и отпечатък от матрица с изображение на сирена, открити в една от работилниците при с. Златар (№ 56), матрици за релефни апликации с образите на архангелите Михаил и Гавраил, датирани в XIII – XIV в. (№ 24, 35), матрици за накити с растителна украса (№ 27) и с изображение на птица (№ 34), 35). В XIII в. са датирани каменните калъпи от Акве калиде (№ 36). Ст. Дончева разглежда и различни по предназначение метални предмети, като амулети (№ 21, 68), които представляват интерес както с текстовете върху тях, така и с изображението на Св. Богородица и Горгона медуза. Към тези амулети би могло да се причисли и разгледаният амулет в статията под № 72 – „Бронзов амулет с надписи от околностите на Плиска“, която е отнесена към раздел „Други“. В други статии са представени кръстове – единични и двойни (№ 20, 23, 37, 55, 65), оловни икони от средновековното селище в м. Качица при гр. Смядово (№ 14),

бронзов пандантив от X – XI в. със Св. Богородица от околностите на с. Средня, Шуменско (№ 15), двустранна византийска евлогия от Дръстър (X – XI в.) със св. Константин и св. Елена и сцената „Благовещение“, носена като медальон (№ 40), едностранна оловна икона (евлогия) със сцената „Благовещение“, определена като модел, намерена заедно с няколко анонимни византийски фолиси в околностите на Шумен и датирана в XI – XII в. (№ 44). Разгледани са и няколко пръстена, върху, чийто кръгли плочки е гравирани птица и кръгов молитвен надпис в позитив на гръцки език: “+KE ΒΟΝΘΗ ΤΟΝ ΕΧΟΝΤΑ ΜΕ”. Намирането на подобна бронзова плочка в производствения център при Надарево помага за уточняване на датата на производство и употреба на тези пръстени – не от втората половина на IX в., както е прието досега, а към средата на X в., когато е времето на функциониране на производствения център (№ 41).

Изключително важна е статията под № 59, в която са включени откритите в центровете при Новосел и Златар монети – повечето са бронзови отливки-имитации на византийски фолиси, направени по утвърдената за останалите изделия технология. Те имитират монетите на императорите Лъв VI (866–912), Роман I Лакапин (920–944), Константин VII и Зоя (914–919), Константин VII (920–931), Константин VII и Роман II (950–959). Такива монети-копия не са открити на други места и може би са правени, както допуска Ст. Дончева, за задоволяване личните нужди на майсторите? Само две монети – на Лъв VI и на Константин VII и Зоя, открити в Златар, са оригинални византийски фолиси, сечени в Константинопол и са с различен елементарен състав. Монетите допринасят за датиране не само на центровете за производство, но и на откритите в тях метални предмети – коланни украси, пръстени, кръстове и т.н.. Тези находки са датирани в началото до средата на X в. Сега става известно, че в центъра при Златар е намерен имитационен фолис на Константин VII и Роман II (950–959), според който времето на производство в този център трябва да бъде удължено. Според Ст. Дончева, дейността на работилниците вероятно е приключила през 60–70 години на X в. и е предизвикана от военните събития през този период. Наличието на тези монети – повечето от, които бронзови отливки-имитации ще спомогнат да се отговор на въпроса, дискутиран от редица изследователи – сечени ли са по времето на царете Борис, Симеон и Петър монети или не, има ли българско монетосечене? Важно е в бъдеще да се направят металогрофски анализи на тези бронзови отливки-имитации, апликации и крайници от Плиска, а и от Преслав, които да се сравнят с тези от производствените центрове. В производствените центрове не са открити анонимни

фолиси. Ст. Дончева не изключва вероятността майстори от производствените центрове да са се прехвърлили в укрепените Плиска и Преслав, където са продължили своята дейност. Само така можем да си обясним хронологическата разлика при коланните украси. Тези публикации имат важно методологическото значение, защото за пръв път се разработва тази проблематика и представят една нова гледна точка към сложните взаимоотношения България - Византия през призмата на новите открития, осъществявани в „контактните зони“.

Обобщавайки казаното дотук, трябва да отбележа, че медиевистичните проучвания на доц. д.и.н. Стела Милчева Дончева винаги проследяват конкретните културни факти на широкия сравнителен фон на българските и източните традиции и търсят мястото на сложния кръстопът между тях. Тя обръща особено внимание на историческата перспектива и корените на явленията, специално се спира на онези от тях, които са свързани с прехода на балканските общества към модерността. Въпреки изключителното внимание, което обръща на отделните факти, тя никога не остава само на тяхното равнище, а стига до важни обобщения и теоретични постановки върху изследвания материал, резултат от дълбокото му осмисляне и ситуирането му в общия културен контекст на българското средновековие. В доста случаи тя е от първите изследователи, разработващи ново тематично поле. Тезите и изводите в нейните публикации са признати и многократно цитирани от българската и чуждестранната колегия.

5. Оценка на личния принос на кандидата

Личният принос на доц. д.и.н. Стела Дончева е извън всякакво съмнение. Във всички публикации тя демонстрира отлично познаване на научната литература по всеки от разглежданите въпроси и несъмнена професионална компетентност в широк кръг проблеми. Същевременно тя въвежда нов материал и нови научни подходи към научната проблематика, което не би могло да бъде нищо, освен нейна лична заслуга. В публикациите, написани в съавторство, може категорично да се установи авторското участие на всеки от двамата съавтори, като нейният принос към получените резултати е безспорен.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След запознаване с представените в конкурса материали и научни трудове и анализ на тяхната значимост и съдържащите се в тях научни приноси намирам за основателно да

дам своята **положителна оценка** и да препоръчам на **Научното жури** да изготви доклад-предложение до Факултетния съвет на Факултета хуманитарни науки при Шуменския университет "Епископ Константин Преславски" за избор на **доц. д.и.н. Стела Милчева Дончева** на академичната длъжност 'професор' в ШУ "Епископ Константин Преславски", катедра История и Археология, професионално направление 2.2. История и археология (Средновековна българска археология), област: висше образование 2. Хуманитарни науки.

29. 08. 2021 г.
В. Търново

Рецензент:
(Проф д.и.н. Казимир Попконстантинов)